

Edmund Wilemski

Z badań nad kryzysem religijnym młodzieży współczesnej

Collectanea Theologica 31/1-4, 59-85

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EDMUND WILEMSKI

Z BADAŃ NAD KRYZYSEM RELIGIJNYM MŁODZIEŻY WSPÓŁCZESNEJ

W artykule niniejszym podjąłem próbę scharakteryzowania na podstawie przeprowadzonych badań metodą ankietową kryzysu religijnego młodzieży współczesnej.

Badania eksperymentalne nad rozwojem religijnym dzieci i młodzieży były prowadzone przez wielu psychologów. Metodę ankietową do zbadania religijności młodzieży po raz pierwszy wprowadzili Stanley Hall i Starbuck¹⁾. Ten ostatni zajmował się specjalnie zagadnieniem kryzysu religijnego wśród młodzieży a zwłaszcza problemem „nawrócenia”. Starbuck stwierdził, że 60% młodzieży między 13 a 18 r. życia przechodzi okres kryzysu religijnego²⁾. Osiągnięcia Starbucka zostały potwierdzone i pogłębione badaniami W. Jamesa, który napisał interesujące dzieło z tej dziedziny p.t. „Doświadczenia religijne”. Klasyczne badania nad przeżyciem religijnym przeprowadził K. Girgensohn. Osiągnięcia jego, dzięki zastosowaniu ścisłych badań eksperymentalnych, posunęły naprzód pod względem merytorycznym i metodologicznym badania Starbucka i Jamesa³⁾. Bardziej jednak wartościowe pod względem metodycznym od Starbucka, Jamesa i nawet Girgensohna okazały się badania Leitnera odnośnie wątpliwości, wa-

---

1) Por. H. Rowid, *Psychologia Pedagogiczna*, Kraków 1938, 217.

2) Por. Starbuck, *Religionspsychologie*, Leipzig 1909, 51 ns.

3) Por. K. Girgensohn, *Der Seelische Aufbau des Religiösen Erlebens*, Leipzig 1921.

hań i załamania w wierze wśród młodzieży⁴⁾. Powyższe wyniki potwierdziły badania katolickiego uczonego Hoffmanna, który stwierdził, że kryzys religijny jest stadium koniecznym w rozwoju religijności młodzieży⁵⁾. Również analiza dzienniczków przeprowadzona przez Frisch-Hetzera wykazała, że około $\frac{2}{3}$ młodzieży badanej miała pewne wątpliwości religijne i przeżywała w 16 i 17 r. życia kryzys religijny⁶⁾. W tym bardzo ogólnym zarysie historii badań nad problemem kryzysu religijnego wśród młodzieży nie można pominąć współczesnej obszernej pracy W. Gruehna⁷⁾ i artykułu ks. W. Kwiatkowskiego⁸⁾, które wprawdzie nie dotyczą bezpośrednio kryzysu religijnego, jednak przedstawiają bogaty materiał eksperymentalny dotyczący zjawiska religijnego i jego form w różnych okresach życia człowieka, a przez to przyczyniają się do pogłębienia naukowego uzasadnienia kryzysu religijnego młodzieży.

Badania psychologiczne stwierdzają, że w okresie młodości możemy wyróżnić dwie różne fazy, zależne od siebie w swym rozwoju organicznym. Pierwszą z nich nazwano okresem pokwitania (pubertas), drugą zaś okresem właściwej młodości (adolescentia). Fazy te łączą się zwykle z burzliwymi przemianami psychicznymi i fizjologicznymi oraz dotyczą sfery religijności młodzieży. Na ogół linia rozwoju religijności człowieka jest taka, że po spokojnym dzieciństwie następuje burzliwy okres pokwitania, który przechodzi następnie w fazę dojrzałości. Jest faktem stwierdzonym, że właśnie czas pokwitania nacechowany jest pewnym kryzysem religijnym. Zwłasz-

---

⁴⁾ Por. W. Gruehn, *Die Frömmigkeit der Gegenwart*, Münster 1956, 232 ns.

⁵⁾ Por. Hoffmann-Stern, *Sittlichkeitsvergehen an höheren Schulen*, Leipzig 1928, 17.

Por. Hoffmann, *Glaubenfestigkeit und religiöse Unterweisung älterer Schüler*, *Katechetische Blätter*, 1919, 23.

⁶⁾ Por. Frisch-Hetzer, *Die religiöse Entwicklung des Jugendlichen*, *Archiv f. d. Gesamte Psychologie*, 1923, 409 ns.

⁷⁾ Por. W. Gruehn, dz. cyt.

⁸⁾ Por. W. Kwiatkowski, *Wyniki badań eksperymentalnych z psychologii religii za okres ostatnich lat pięćdziesięciu*, art. w *Collectanea Theologica* 29 (1958) 178.

cza w warunkach współczesnych przemian gospodarczych, technicznych i intelektualnych kryzys religijny jest prawie zjawiskiem nieuniknionym w szybko rozwijającej się psychice młodzieży i posiada swoisty charakter.

Na temat kryzysu religijnego przeprowadziłem ankietę w szkołach typu technicznego i ogólnokształcącego w środowisku warszawskim wśród młodzieży w wieku od 13—19 lat. Ankieta zawierała 6 pytań następującej treści: 1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści? (Przez „wątpliwości religijne” młodzież zwykle rozumie „trudności religijne” i w takim właśnie sensie użyto tutaj słowa „wątpliwość”). 2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem? 3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem? 4. Czy praktykuję (modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii), jeśli nie to dlaczego? 5. Czy wierzę mocno (podobnie jak w dzieciństwie), słabo, albo jestem obojętny i dlaczego? 6. Co mnie najbardziej interesuje w życiu, z prawd religijnych i którą chciałbym poznać?

Zebrałem czterysta trzydzieści pięć ankiet. Młodzież biorąca udział w tym eksperymencie została dokładnie poinformowana i zainteresowana badanym zagadnieniem. Odpowiedzi miały być opracowane anonimowo i uwarunkowałem je dobrovolnością, zaufaniem i absolutną szczerością. Przyjrzyjmy się danym statystycznym ankiety (załącznik nr 1). Przeprowadźmy teraz szczegółową analizę materiału ankietowego.

I. JAKIE SĄ WŁAŚCIWE PRZYCZYNY KRYZYSU RELIGIJNEGO MŁODZIEŻY WSPÓŁCZESNEJ?

Jedną z najbardziej typowych przyczyn kryzysu religijnego naszej młodzieży dzisiaj jest zbyt wielkie nastawienie na odbiór i przeżycie zmysłowych wrażeń, które powodują wiel-

kie napięcie erotyczne i walkę wewnętrzną z budzącym się niepokojem płciowym. W tych zmaganiach wewnętrznych, które właściwie muszą rozegrać się w każdej dojrzewającej psychice, zdaje się młodemu człowiekowi, że religia mało mu pomaga, a raczej wywołuje w nim uczucia lęku i nawet rozpacz, prowadząc w konsekwencji do całkowitej rezygnacji z wiary i praktyk religijnych.

Oto co pisze na ten temat 17-letni uczeń klasy III-ciej: „Przechodziłem załamanie religijne, a to z powodu, że Kościół nakłada za duże wymagania na człowieka. Jestem przecież chłopcem i lubię piękne dziewczęta, lubię chodzić na zabawy, zwłaszcza domowe i dobrze się zabawić”.

Inny zaś 17-letni uczeń z klasy III-ciej krótko uzasadnia: „Powodem mojego załamania był zły przykład kolegów, książki i dziewczęta”.

Wrażliwość na podniety zmysłowe, a co zatem idzie niepokój płciowy, spowodowany jest wpływem zepsutych kolegów, rozczytywaniem się zwłaszcza w pornograficznych książkach, oglądaniem niemoralnych sztuk, filmów i zdjęć. Wskutek tego większość młodzieży popada w samogwałt. Pochodzące stąd wyrzuty sumienia i daremne wysiłki wydostania się z nałogu powodują u młodzieży obojętność, a nawet niechęć do religii, która nakłada na człowieka trudne do zachowania przykazania.

„Załamalam się nie tylko, że mam wątpliwości — pisze 18-letnia dziewczyna — ale dlatego, że mam swojego chłopca, z którym chcę być swobodna, bo go kocham, a rodzice moi wzbraniają mi, bo są religijni i powołują się na jakieś kary Boże”.

Błędem byłoby jednak twierdzić, że tylko kryzys seksualny jest podłożem i przyczyną, na którym rozgrywa się kryzys religijny. Objawy przemian biologicznych i fizjologicznych nie mogą tłumaczyć przecież całkowicie zmian psychicznych. Wchodzą tu w grę oczywiście inne przyczyny. Przede wszystkim złożoność przeżyć psychicznych i religijnych. Młodzież dojrzewa również duchowo. Dlatego zaczyna interesować się

książkami i problemami filozoficznymi, prowadzi ożywione i ostre dyskusje światopoglądowe, krytykuje swoich nauczycieli, katechetów. Roztrząsa problemy łaski, zbawienia, wolnej woli, nagrody i kary wiecznej. Nieraz złośliwie podkreśla dobroć niewierzących i złość niektórych osobistości świata chrześcijańskiego. W skład przeżyć religijnych wchodzi właśnie te rozmaite elementy psychiczne, a ponieważ młody człowiek nie umie sobie jeszcze odpowiedzieć na te trudności, gdyż nie wszystkie elementy młodej duszy dojrzewają równocześnie, zachodzi między nimi niewspółmierność i wewnętrzny chaos, z czego rodzi się kryzys religijny.

Bardzo charakterystycznie tę przyczynę omawia 17-letnia dziewczynka, uczennica klasy X-tej: „Przechodziłam załamanie i nawet trwam w nim, a to dlatego, że mnie nikt nie rozumie. Mama powtarza mi ciągle, że jestem niedobra, kłótniwa i brzydka. Nie pozwala mi chodzić z chłopcem i modnie się ubierać. Mnie zaś to wszystko krępuje i mi się zdaje, że starsi nie rozumieją moich przeżyć, a religia jest po to tylko, żeby człowieka krępować. Przecież mogę być dobrą i niekoniecznie chodzić do Kościoła”.

Niemalą wpływ na powstanie kryzysu religijnego młodzieży współczesnej ma zwłaszcza dzisiaj ostra walka młodzieży przeciwko starym autorytetom.

„Mam wielką pretensję do swoich rodziców — pisze 18-letni młodzieniec z klasy XI-tej — że mi utrudniają życie. Przecież jestem dorosłym, a oni traktują mnie jako dziecko. Każą chodzić do Kościoła i modlić się, a gdy spytałem ojca, czy umie udowodnić, że Bóg istnieje, wtedy podał mi bardzo śmieszny dowód i strasznie się obraził. Powiedział, że jestem za smarkaty. Ojciec wierzy, ale jest naiwny. Ja takim nie chcę być, dlatego nie wierzę”.

Młodzież współczesna, jak wynika z tych wypowiedzi, obala wszystkie autorytety, buntuje się przeciw wszelkim więzom i pouczeniom moralnym starszego pokolenia. Nic dziwnego, że buntuje się także przeciw autorytetom religijnym. Religij-

ność dziecka odznacza się tym, że przyjmuje wszystko bezkrytycznie na podstawie autorytetu matki, ojca, czy katechety. Młodzież zaś ustosunkowana jest do wszystkiego i wszystkich bardzo krytycznie. W przeżyciach religijnych pragnie wolności i chce je budować na własnym myśleniu. Chce mieć swoje poglądy i żyć własną religijnością. Czuje często żal do rodziców nawet i wychowawców, że ich się nie rozumie. Niechętnie bierze udział w praktykach religijnych i nie wykazuje zainteresowania w lekcjach religii. Nieraz z samej złośliwości i uporów neguje wartości religijne.

W związku z walką z autorytetami młodzież poczyna burzyć fałszywy obraz Boga powstały pod wpływem rodziców czy katechety, a następnie zwalcza także Boga. Wygląda tak, że kryzys religijny okresu młodości jest walką o prawdę, szczerść i prawdziwy obraz Boga⁹⁾. Młody człowiek musi stać się też dojrzałym w dziedzinie religijnej, która ma stać się integralną częścią jego człowieczeństwa. Nic dziwnego, że w jego przeżyciach religijnych muszą zniknąć fantazyjne wyobrażenia Boga a ich miejsce musi zająć pojęcie Boga abstrakcyjne i bardziej doskonałe.

„Załamałem się dlatego — pisze 16-letni chłopiec z klasy IX-tej — że zupełnie co innego mówiono mi o Bogu, gdy byłem dzieckiem, a co innego dowiaduję się teraz. Skąd ludzie i księża wiedzą o wyglądzie Boga, którego nikt nigdy nie widział”.

Zachwianie świata religijnego dziecka wśród młodzieży współczesnej, jak można wnosić na podstawie materiału ankietowego, przebiega rewolucyjnie. Ruje się przy tej okazji cały budynek wiary dziecięcej i wywołuje dłuższy kryzys religijny¹⁰⁾.

Również, jak można wnosić z wypowiedzi młodzieży, egocentryzm tego okresu doprowadza do kryzysu religijnego. Młodzież olśniona „cudami” współczesnych osiągnięć techniki są-

---

⁹⁾ Por. W. Gruehn, *Die Frömmigkeit der gegenwart*, Münster 1956, 393.

¹⁰⁾ Por. W. Gruehn, dz. cyt., 391.

dzi, że wszystko potrafi udowodnić swoim rozumem, a czego nie można doświadczyć zmysłami, to odrzuca i uważa za nieistniejące. Dowodem tego była trudność pewnego ucznia 14-letniego, który pisze: „Jak może Bóg być duchem, nie materią i równocześnie istnieć?” Jednym słowem młodzież współczesna chce wszystko budować na własnym rozumie. Jest w niej coś z powiedzenia Nietzschego: „O ile by istnieli bogowie — jakbym ja wytrzymał nie być bogiem?”

Last but not least, trzeba stwierdzić, że poważną przyczyną kryzysu religijnego młodzieży współczesnej jest wpływ środowiska niewierzącego, bądź też zupełnie obojętnego na sprawy religijne. Rodzice zajęci dzisiaj pracą zawodową, przemęczeni, sami nie mają czasu i nawet chęci na sprawy religijne, a często są zupełnie obojętni. Szkoła i środowisko poza szkolne młodzieży jest zupełnie areligijne. Młodzież nie ma więc zachęcającego przykładu dla swojej religijności, ani w środowisku domowym, a tym bardziej poza domem. Nic więc dziwnego, że samo środowisko daje młodzieży najwięcej okazji do załamania religijnego.

Oto jak na temat środowiska pisze 18-letnia uczennica z XI klasy: „Już dawno właściwie załamałam się religijnie. Ale dlaczego mam postępować inaczej, niż całe moje otoczenie. Kiedyś lubiłam religię i księdza. Dziś to mnie nie imponuje. Przecież rodzice też nie wierzą. W szkole owszem, jest religia, ale traktuję ją marginesowo. Dziś pociąga mnie i moje koleżanki co innego. Chcę być zawsze piękną i kochaną. Na sprawy religijne nie mam czasu i zainteresowania”.

Analiza materiału ankietowego na temat przyczyn kryzysu religijnego wśród młodzieży współczesnej pozwoliła stwierdzić 6 zasadniczych typowych przyczyn, które się najczęściej powtarzały, a mianowicie: 1) kryzys seksualny, 2) złożoność przeżyć psychicznych i religijnych, 3) walka z wszelkim autorytetem, 4) walka o prawdziwy obraz Boga, 5) egocentryzm, oraz 6) wpływ środowiska niewierzącego. Nie wyczerpują jed-

nak one całego zakresu przyczyn kryzysu religijnego. Na podkreślenie zasługuje jeszcze często powtarzający się fakt lenistwa duchowego wśród młodzieży, oraz pretencja do Pana Boga za niewysłuchanie modlitwy. (Załączniki 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14).

II. TREŚĆ KRYZYSU RELIGIJNEGO

Rozważmy z kolei treść kryzysu religijnego naszej młodzieży. W oparciu o materiał ankietowy można powiedzieć, że jest ona bardzo zróżnicowana i obejmuje szeroki zakres. Kryzys ten dotyczy życia etycznego albo dogmatycznego, a zwykle obejmuje obie dziedziny równocześnie.

18-letnia dziewczyna, uczennica XI klasy, pisze: „Trudna do zrozumienia dla mnie jest tajemnica Trójcy Św., jej pochodzenie, następnie obecność w komunii św. Pana Jezusa, jak o tym się przekonać? Mniej niezrozumiały jest fakt stworzenia świata, ale też trudno mi sobie wszystko wyobrazić i wieczność Boga”.

Najwięcej rozważań i wątpliwości religijnych, jak to widać z danych statystycznych, przypada na lata 16—18. Młodzież wątpi albo pyta się o istnienie Boga, duszy nieśmiertelnej, o zgodę między wiarą a wiedzą.

„Mam poważne wątpliwości — pisze 17-letni chłopiec, uczeń X klasy — co do istnienia Pana Boga. W jaki sposób N.M.P. porodziła Jezusa? Nie umiem pogodzić nauki, którą głosi Kościół, z wiedzą, którą zdobywam w szkole”.

Bardzo krytycznie młodzież nastawiona jest do problemu pogodzenia dobroci Bożej z cierpieniem w świecie, jak pogodzić sprawiedliwość Bożą z krzywdą i wyzyskiem wśród ludzi.

„Wątpię w miłosierdzie Boże — pisze uczeń klasy II, mający 16 lat — w dobroć i sprawiedliwość, skoro tyle cierpienia i nieszczęścia na świecie”.

Czasem treścią kryzysu jest tylko wewnętrzny bunt i negatywne ustosunkowanie się do Boga, który krępuje młodo-

cianą jaźń, a nieraz wszystko to, co związane jest z autorytetem religijnym. Uważa to młodzież za nieprawdziwe, gdyż nie może rozstrzygnąć tych spraw racjonalnie.

Typowy racjonalista, 15-letni chłopiec, tak pisze: „Mam wątpliwości religijne, co do życia duszy człowieka po śmierci. Nie mogę wyobrazić sobie istnienia piekła, nieba i czyśćca. Poza tym gdzie znajduje się Bóg, skoro Go nie widzimy. Wiem, że jest niewidzialny, ale czy chodzi po ziemi i w jaki sposób może zjawić się równocześnie na każdym miejscu”.

Reasumując treść kryzysu religijnego, trzeba stwierdzić, że obejmuje ona wszystkie wątpliwości, które młody człowiek przeżywa. Im bardziej młodzież jest myśląca, czytana, a mniej posiada wiedzy religijnej, tym większy zakres ma trudności, które ją nurtują i jeśli nie usunie ich, wtedy jeszcze bardziej pogłębia się kryzys religijny i doprowadza do całkowitego zerwania z Bogiem. (Por. załącznik 2).

III. JAK MOŻNA MŁODZIEŻY POMÓC DO WYJŚCIA Z KRYZYSU RELIGIJNEGO?

Na podstawie wypowiedzi młodzieży stwierdzić należy, że kryzys religijny w tym wieku jest faktem, obok którego nikt nie może przejść obojętnie. Nikogo nie minie własna walka i borykanie się. W sprawach najbardziej egzystencjalnych, każdy musi się przekonać, że nie ma zastępstwa. Kryzys religijny musi właściwie nastąpić, tylko u jednych występuje wcześniej i w formie bardziej normalnej, u innych zaś przebieg jest bardzo gwałtowny. Chodzi więc o to, aby dopomóc młodzieży w tym, iżby przebieg ten był mniej gorączkowy i przykry. Okazuje się z wypowiedzi młodzieży, że dom rodzinny jest najskuteczniejszym lekarstwem na wątpliwości i walki religijne młodzieży. Kto w swoich rodzicach dojrzał zdrowe i pełne życie religijne, ten mniej cierpi w czasie kryzysu religijnego. Jest rzeczą niewątpliwą, jeśli młodzież ma

rodziców czy wychowawców mądrych, roztropnych, znających ich potrzeby i mających duże wyrozumienie dla ich słabości, a przy tym ugruntowanych w swoich przekonaniach i praktykach religijnych, wtedy u nich ma młodzież najlepszą i najskuteczniejszą pomoc w swojej chorobie sceptycyzmu. Gorzej jest, jeśli rodzice i wychowawcy są ograniczeni, przesadni i niepewni w wierze, jeśli sami jeszcze nie dojrzeliby religijnie.

Młodzież szuka w religii silnych wrażeń. Chce widzieć w niej uosobienie siły i mocy i taką właśnie religię muszą ukazać w swoich przeżyciach starsi. Jeśli młodzież będzie obserwować głębokie życie religijne tylko u ludzi starszych, niewykształconych, wtedy taka religia nie będzie młodemu człowiekowi imponować i nie będzie go interesować. Autorytet religijny, bo i za takim młodzież tęskni, mimo całego pragnienia wolności, musi być pociągający i imponujący. Jaki właściwie autorytet młodzieży najbardziej odpowiada? Trudno odpowiedzieć. W każdym bądź razie nie wielki, mądry teolog, nie „świętobliwy” kapłan, ani sędzia śledczy obyczajów obudzi zaufanie wśród młodzieży. Jest to sprawa nastawienia jednostki i ostateczne wytłumaczenie znajduje w działaniu łaski Bożej.

IV. JAKIE ŚRODKI SĄ NAJSKUTECZNIEJSZE W ZWALCZANIU KRYZYSU RELIGIJNEGO?

Na temat środków młodzież wypowiedziała się w odpowiedzi danej na pytanie: w jaki sposób przezwyciężyłem kryzys czy wątpliwości religijne? Trzeba stwierdzić, że odpowiedzi były najbardziej różnorodne. Dla jednych kazanie było najodpowiedniejszą chwilą powrotu do wiary i praktyk religijnych, o ile oczywiście kaznodzieja był naprawdę z „Bożej łaski” i cieszył się sympatią wśród młodzieży.

Wiele było na ten temat podobnych wypowiedzi. Np. 16-letnia uczennica Szkoły Ogólnokształcącej pisze: „Byłam dotąd obojętna i bardzo krytyczna w stosunku do wiary. Pod wpływem kazań księdza ... (nazwisko wymieniła) zupełnie się zmie-

niłam. Lubię teraz chodzić do Kościoła, słuchać kazań, bo ten ksiądz mówi ciekawie i rozwiązuje moje trudności”.

Na innych znowu kazanie (ale kazanie nieudolne) działa denerwująco i pogłębia ich rozterkę wewnętrzną. Pewien 16-letni uczeń tak się skarży: „nie lubię słuchać kazań, gdyż ksiądz głądzi i porusza tematy, które mnie wcale nie obchodzi, myślę wtedy zupełnie o czymś innym”.

Albo 17-letni uczeń, nawet bardzo złośliwie, stwierdza: „Kościół jest zacofany w swych naukach. Nie umie dostosować nauczania do współczesnych wymagań ludzkich. Dlatego nikt nie potrafił mnie dotąd przekonać i nadal trwam w trudnościach religijnych”.

Na drugim miejscu, jeśli chodzi o środki zwalczania kryzysu religijnego można postawić osobisty kontakt młodzieży z księdzem, który nieraz dobrze nastraja młodzież do Kościoła i praktyk religijnych, gdy widzą, że ksiądz jest nie tylko księdzem, ale i człowiekiem oraz najlepszym przyjacielem, z którym można porozmawiać. Inni natomiast gorszą się, że ksiądz właśnie jest człowiekiem i niczym zewnętrznie nie różni się od innych.

„Miałam wielkie wątpliwości religijne i nawet się załamalam — pisze 16-letnia uczennica — ale ksiądz, który do nas przychodzi, jest taki fajny i tak mnie rozumie, że nie krępuję się z nim mówić nawet o moich chłopcach i trudnościach w spowiedaniu się z pewnych grzechów”. A oto inna wypowiedź chłopca 16-letniego: „Nawet rozmowy z księdzem dobrze znanym, nie potrafiły mnie przekonać. Przekonałem się, że on też jest tylko człowiekiem i traktuje mnie jak każdego grzesznika, któremu należy pomóc”.

Innym środkiem, wymienianym przez młodzież, były rekolekcje i to z tym zastrzeżeniem, o ile kapłan prowadzący rekolekcje potrafił czymś zaimponować młodzieży i ją uchwycić. „Miałem poważne zastrzeżenia co do wiary. Po ostatnich rekolekcjach i spowiedzi nie mam żadnych wątpliwości religijnych. Stałem się znowu wierzącym” — tak pisze uczeń 18-letni IV klasy Technikum. Albo inny pisze: „Poprawiłem

się po rekolekcjach, gdyż zerwałem z dziewczynką i występny-
nym życiem”.

Nieraz jednak jest odwrotnie. Młodzież w czasie kryzysu religijnego ucieka od wszystkich praktyk religijnych. Nie chodzi na mszę św., nie modli się, nie uczęszcza na lekcje religii, boi się spowiedzi. Wszystko to nuży ją, męczy i jeszcze bardziej wrogo nastawia do religii. Jedni więc do swojego nawrócenia potrzebują środków religijnych, dla innych wskazana jest jakaś diaspora — ochrona religijna — jakiś czas zupełnie bez wpływu religijnego.

Są jeszcze inne środki, wymieniane przez młodzież, jak dobra, religijna i kulturalna matka czy ojciec, którzy są autorytetem dla syna czy córki. Albo dobry przyjaciel jest okazją do życia religijnego.

Uczeń z III klasy, mający 17 lat, tak pisze: „Przezwy-
żyłem swoje załamanie, gdyż ojciec mój wierzy i to wcale mu nie przeszkadza zajmować się nauką”. „Kiedy matka zauważyła, że stałam się obojętna na sprawy religii — pisze 18-letnia uczennica XI klasy Szkoły Ogólnokształcącej — wtedy prosiła mnie, abym towarzyszyła jej w każdą niedzielę do Kościoła i podczas mszy św. powiedziała, żebym za nią się pomodliła. Kocham swoją mamę więc wypełniłam jej prośbę. A później modliłam się za siebie i wszystkich, których kochałam”. „Nawróciłem się pod wpływem kolegi — pisze krótko uczeń IV klasy — który chodzi do Kościoła i jest najlepszym uczniem i dobrym kolegą”.

W wielu odpowiedziach można znaleźć zdanie, że lektura religijna spowodowała tak silne przeżycie duchowe, że pod jej wpływem zmienili zupełnie swoje życie. 18-letni uczeń IV klasy technikum pisze: „Jako pokutę miałem przeczytać „Wyznania” Św. Augustyna. To mi pomogło. Nawróciłem się”. (Por. ankiety).

Syntetyzując problem środków religijnych, za pomocą których można młodzieży pomóc w czasie kryzysu religijnego, należy mieć na uwadze prawdę, że przeżycie religijne posiada jakby dwulicowy charakter, w którym lęk łączy się z miłoś-

cią, poczucie małości człowieka z wielkością, płynącą z godności dziecięstwa Bożego. Podobnie ma się rzecz, jeśli chodzi o środki religijne. Co jednemu pomaga, innemu przynosi szkodę; co jednego doprowadza do wiary, drugiego jeszcze bardziej oddala. Człowiek bowiem w swym działaniu posługuje się nie tylko siłami przyrodzonymi, ale współdziała z nim Bóg. A drogi Boże są tajemnicze i nie wiadomo, czy czasem nie trzeba człowiekowi dojść aż do ostatniego zakrętu życiowej drogi, żeby spotkać się tam właśnie z wyczekującym od dawna na niego Bogiem.

Po szczegółowej analizie bogatego materiału ankietowego na temat kryzysu religijnego wśród młodzieży współczesnej możemy ustalić pewne syntetyczne stwierdzenia. Mianowicie kryzys religijny wśród młodzieży w fazie dojrzewania jest zjawiskiem prawie powszechnym i nieuniknionym, jest jakby chorobą dziecięcą, przez którą musi każdy przejść. Im to zjawisko występuje bardziej w swoim czasie, tym jest mniej niebezpieczne.

„W moim wieku — pisze 18-letnia dziewczyna, uczennica klasy XI — bardzo wiele osób prawdopodobnie przechodzi załamanie życiowo religijne i to z różnych przyczyn, bardzo często nawet z błahych i nieistotnych, a po pewnym czasie załamania te rozchodzą się po kościach i wszystko toczy się jak przedtem”.

Analiza ankietowa wykazała, że z 435 przedstawicieli młodzieży biorącej udział w odpowiedziach, pochodzącej ze środowiska wierzącego i obojętnego, aż 400 miało w okresie od 14 do 15 roku życia pewne wątpliwości religijne, a w 16, 17 i 18 roku życia przechodzili stan zupełnej obojętności i załamania religijnego. Z nastaniem zaś 19 roku życia następowało uspokojenie i powrót do Boga. Co do lat istnieje jednak wielka rozbieżność. Stąd należy powiedzieć, że rozwój religijny młodzieży i okres kryzysu religijnego nie dadzą się ściśle ująć liczbowo.

Wprawdzie otrzymanych wyników z przeprowadzonych badań metodą ankietową nie należy zbyt uogólniać, jednakże

w oparciu o rezultaty badaczy, przytoczonych na wstępie, należy powiedzieć, że prawo kryzysu religijnego obejmuje młodzież współczesną prawie w 90%, a zatem w kształtowaniu się światopoglądu religijnego młodzieży współczesnej dominuje proces „rewolucyjnego rozwoju” religijności¹¹⁾.

Załącznik nr 2.

14 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętny i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym poznać?

Odpowiedzi

1. Tak. Istnienie Boga, życie Jezusa, duszy nieśmiertelnej i dobroć Boga skoro istnieje cierpienie na świecie.
2. Nie. Przemyślałem i dowiedziałem się na lekcjach religii.
3. Nie. Modłę się rano rzadziej, wieczorem stale.
4. Tak. Na mszę w niedzielę i święta chodzę. Do spowiedzi

---

¹¹⁾ Por. W. Gruehn, dz. cyt., 391.

DANE STATYSTYCZNE 435 CHŁOPCÓW I DZIEWCZĄT W WIEKU OD 14 - 19 LAT

Treść ankiety		14 rok życia ilość 62	15 rok życia ilość 54	16 rok życia ilość 116	17 rok życia ilość 86	18 rok życia ilość 89	19 rok życia ilość 28
1. Czy masz wątpliwości religijne? Jakiej treści?		33 tak — 29 nie istnienie Boga niematerialnego, istnienie aniołów, duszy, czy istnieje życie po śmierci?	51 tak — 3 nie miłosierdzie Boże, dobroć, sprawiedliwość, Zmartwychwstanie P. J., życie pozagrobowe, istnienie piekła, nieba, gdzie jest Bóg	112 tak — 4 nie czy Bóg istnieje, skąd Bóg wie o wszystkim, co się dzieje z duszą, dlaczego Adam musiał przejść próbę, jak zrozumieć Trójkę Świętą, Bóg dobry a karze?	83 tak — 3 nie Niepokalane poczęcie i dziewictwo M. B., Trójca Święta, życie pozagrobowe, stworzenie świata, dowody rozumowe na istnienie Boga i duszy	84 tak — 5 nie dogmaty religijne, stworzenie świata, Trójca Święta, stworzenie Ewy i grzech pierworodny, w jaki sposób M. B. porodziła Jezusa, istnienie Boga, cuda Jezusa	6 tak — 22 nie co do prawd nauczanych przez Kościół, dogmaty, nieomyślność Papieża, dowody na istnienie Boga
2. Czy trwasz w wątpliwościach? W jaki sposób je przezwyciężyłeś?		27 tak pouczenie matki, lekcje religii	48 tak rodzice, książki, kazania	109 tak wpływ rodziców, lekcji religii, kazania	83 tak modlitwa, nauka religii, kazania	82 tak kazania, l. religii, książki	2 tak przekonały dowody rozumowe, kazania
3. Czy załamałeś się religijnie? Czy trwasz w tym stanie? W jaki sposób przezwyciężyłeś?		11 tak — 51 nie 11 tak — 51 nie — —	21 tak — 33 nie 21 tak — 33 nie — —	112 tak 110 tak 2 tak — spowiedź, kazanie, rekolekcje	83 tak 80 tak 3 tak — rekolekcje, spowiedź	82 tak 78 tak 4 tak — dowody przekonujące, kazania, spowiedź	5 tak 2 tak spowiedź, rekolekcje, własne zastanowienie się
4. Czy praktykujesz? Jeśli nie to dlaczego?		52 tak — 10 nie (z lenistwa) 52 tak — 10 nie (lenistwo, kino)	46 tak i 8 nie (lenistwo, zmęczenie) 48 tak — 6 nie (koleczy, kino, lenistwo)	80 tak — 36 nie (inne zainteresow.) 90 tak — 26 nie — raz w m-cu, 3 razy do roku	51 tak — 35 nie (lenistwo, wątpliw.) 73 tak — 13 nie (raz w m-cu)	62 tak — 27 nie (lenistwo, wątpliwości) 73 tak — 16 nie (szkoda czasu, kino)	22 tak — 6 nie (brak czasu, zmęczenie) 24 tak — 4 nie — w niedzielę — odpocząć
		kazanie	62 tak — o ile są ciekawe 52 tak — 2 nie — bo nudne	111 tak, 5 — nieciekawe, „ględzi”	51 tak	62 tak, o ile są ciekawe	24 tak — chyba, że są nudne
		spowiedź	58 — 3 razy do roku, 4 — częściej 50 tak — 3 razy do roku, 4 częściej	113 tak — 3 razy do roku, 3 częściej	81 tak — 3 razy do roku, 5 — częściej	82 tak — 2 razy do roku, 5 częściej	26 tak — kilka razy do roku
		rekolekcje	60 tak — 2 nie — bo dojeżdżają 52 tak — 2 nie — spanie i rozrywka	112 tak — 4 nie — boi się spowiedzi, kino	81 tak — 5 nie — lenistwo, wypocząć	52 tak — 37 nie — odpocząć, rozrywki	25 tak — 3 nie — nie chciało się
		lekcje religii	56 tak — 6 nie — kino, koledzy 48 tak — 6 nie — kino, przemęczenie	90 tak — 26 nie — nie interesują mnie, wolę kino, dziewczynki	71 tak — 15 nie — nie interesuję się		22 tak — 6 nie, brak czasu, wykorzystać na rozrywkę
5. Czy wierzysz mocno? Czy wierzysz słabo? Czy jesteś obojętny?		35 tak jak w dzieciństwie 16 mam wątpliwości 11 — załamałem się	41 tak 7 tak — wątpliwości, brak zainteresowania 6 tak — wątpliwości i załamanie się	6 tak 5 tak, bo wątplię, trudności 105 — załamałem się, zmysłowość, wpływ środowiska	11 tak 7 tak — wątpliwości mam 68 tak — brak uzasadnień w wierze	12 tak 12 tak — trudności i wątpliwości 65 tak — załamałem się	19 tak 7 tak — brak chęci i zainteresowań 2 tak — nie mogą się przekonać
6. Co najbardziej interesuje Ciebie w życiu? Którą prawdę religijną chciałbyś poznać?		kino, technika, książki Życie P. Jezusa, świętych, cuda, potop, arka Noego, misje	artystki, kino, wynalazki, sport stworzenie świata, człowieka, grzech pierworodny, życie M. B., żywoty Świętych, jak wygląda życie po śmierci, Zmartwychwstanie	ładne dziewczynki, chłopcy, kino, teatr, odkrycia Trójca Święta, jak Bóg ludziom pomaga, dowody na istnienie Boga, sprawiedliwość, dobroć Boża, wybór Papieża	książki, filmy, sztuka, dziewczęta o hierarchii Kościoła, życie P. Jezusa, istnienie Boga na ziemi, kazania mądre, etyka katolicka, Stary Testament	dziewczęta, zawód, nauka, rozrywki obecność P. Jezusa w hostii, Niepokalane Poczęcie, dowody na historyczność P. Jezusa, kazania z problematyki młodzieży, Trójca Święta i stworzenie świata	zawód, nauka, odkrycia, rozrywki powstanie człowieka, świata, duszy, dogmaty, dowody rozumowe na prawdy głoszone przez Kościół

- 3 razy do roku. Kazania słucham, o ile jest ciekawe. Rekolekcje — tak, na lekcje religii chodzę.
5. Wierzę słabo, bo nie zgłębiłem wiedzy religijnej.
  6. Filmy i telewizja. Życie świętych. Chciałbym poznać lepiej życie Pana Jezusa.

14 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamania religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałabym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Wątpliwości religijnych nie mam, czasem tylko zastanawiam się dlaczego ten świat jest tak urządony i Bóg na wszystko pozwala ludziom.
2. Nie.
3. Nie.
4. Modłę się wieczorem, rano śpieszę. Na mszę św. chodzę. Spowiadam się 3 razy do roku. Kazania słucham uważnie. Rekolekcje — tak. Lekcje religii — tak.
5. Wierzę trochę słabiej, niż w dzieciństwie. Zaniedbałam się i jestem leniwa. Utrzymuje mnie tylko to, że chodzę do Kościoła.

6. Interesują mnie wielcy ludzie, sława i miłość. Życie matki Bożej, zwłaszcza niepokalanie poczęcie, Trójca św. i życie P. Jezusa. Właściwie wszystko z religii chciałabym lepiej poznać.

15 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętny i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym poznać?

Odpowiedzi

1. Mam wątpliwości religijne co do życia duszy człowieka po śmierci. Nie mogę wyobrazić sobie istnienie piekła, nieba i czyśóca. Poza tym gdzie znajduje się Bóg, skoro Go nie widzimy. Wiem, że jest niewidzialny, ale czy chodzi po ziemi i w jaki sposób może zjawić się równocześnie na każdym miejscu. Wątpię również w nieomylność papieża.
2. Nie. Przewyciężyłem je po wysłuchaniu rekolekcji.
3. Nie.
4. Wypełniam w większej części obowiązki katolika. Modłę się wieczorem, rano czasem opuszczam, na mszę św. uczęszczam. Spowiadam się raz na 3 miesiące. Kazań ciekawych pilnie słucham. Na rekolekcje chodzę. Na lekcje religii również.

5. Wydaje mi się, że wierzę dość mocno.
6. Najbardziej interesują mnie dziewczęta i kino. Życie Jezusa i M. Bożej. Chciałbym dokładniej poznać wszystkie dogmaty wiary.

15 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałabym poznać lepiej.

Odpowiedzi

1. Mam wątpliwości. Nie mogę pojąć w jaki sposób P. Bóg wie o wszystkich czynach i myślach wszystkich ludzi, jeżeli jest ich tyle na świecie i w każdej sekundzie dzieje się tyle różnych rzeczy.
2. Trwam nadal.
3. Nie.
4. Pacierz mówię tylko wieczorem. Na mszę św. chodzę regularnie. Kazania nie słucham, bo u nas są nieciekawe. Do spowiedzi chodzę. Na rekolekcje i lekcje religii uczęszczam.
5. Wierzę mocno, mimo że mam pewne wątpliwości, nieraz tylko, gdy znajduję się w towarzystwie osób niewierzących, które rozmawiają o Bogu i mówią przekonywująco

na swoją korzyść, trochę się waham, lecz gdy pójdę do Kościoła wątpliwości jakoś mijają.

6. Interesuje mnie nowa moda, wielkie powodzenie ludzi sławnych i wszystko co jest niezwykle. Sprawa powstania człowieka, życie Jezusa na ziemi i to chciałabym lepiej poznać.

16 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętny i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Tak. Wątpię w nieomyślność papieża, w spowiedź i w ogóle całą religię, wydaje mi się ona naiwnym opowiadaniem.
2. Trwam nadal.
3. Tak. — z przyczyny kolegów i swojej, tzn. rozważaliśmy religię i doszliśmy do wniosku, że jest ona wytworem sprytnego człowieka. W tym przekonaniu trwam nadal.
4. Praktykuję tylko lekcje religii i rekolekcje, gdyż mam nadzieję, że moje poglądy mogą ulec zmianie.
5. Jak wynika z poprzednich odpowiedzi — do religii jestem ustosunkowany obojętnie.

6. W życiu interesuje mnie najbardziej przyszłość i astronautyka. Ponieważ nie wierzę w prawdy religijne, więc nie zwracam na nie uwagi.

16 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Mam wątpliwości religijne. Nieraz myślę o niektórych prawdach wiary i zastanawiam się, że przecież to nie mogło być możliwe. Wątpię w miłosierdzie Boże, w dobroć i sprawiedliwość Boga.
2. W wątpliwościach tych nie trwam długo, gdyż wytłumaczył mi to wszystko ksiądz za pośrednictwem mamy.
3. Załamanie religijne miałam z przyczyn etycznych. Przezwyciężyłam je słuchając kazań ks. ...
4. Mój stosunek do praktyk religijnych jest raczej pozytywny, choć nie spełniam je regularnie. Jeśli chodzi o spowiedź mam za mało odwagi i silnej woli, aby się oskarżyć. Nie podoba mi się dziwny nastrój na rekolekcjach i mało interesujący temat wykładów.

5. Najbardziej interesują mnie w życiu książki, aktorki i telewizja. Istnienie Boga i to chciałabym zgłębić.
6. Niestety zbyt silnej wiary nie mam. Być może dlatego, że nie zawsze staram się myśleć o celu życia ludzkiego.

17 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo albo jestem obojętny i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Tak. Mam poważne wątpliwości, co do istnienia P. Boga. W jaki sposób N.M.P. porodziła Jezusa. Nie umiem pogodzić nauki, którą głosi Kościół z wiedzą, którą zdobywam w szkole.
2. Tak.
3. Przechodziłem załamanie religijne, a to z powodu, że kościół nakłada za duże wymagania na człowieka. Jestem przecież chłopcem i lubię piękne dziewczęta, lubię chodzić na zabawy, zwłaszcza domowe i dobrze się zabawiać.
4. Właściwie nie praktykuję, a jeśli coś czynię to z musu i z nakazu rodziców.

5. Jestem obojętny, dlatego, że chcę być swobodny, a nie skrepowany nakazami religii.
6. Interesują mnie dziewczęta, muzyka i teatr. Prawdy wiary nie interesują mnie.

17 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałabym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Mam wątpliwości religijne, nieraz myślę, że w ogóle nie ma Boga. Naprawdę nie wiem co się ze mną dzieje w tym okresie, ale jakoś chodzę smutna i rozżalona do świata i ludzi.
2. Powyższe wątpliwości mam w dalszym ciągu.
3. Przechodziłam załamanie i nadal trwam w nim, a to dlatego, że mnie nikt nie rozumie. Mama powtarza mi ciągle, że jestem niedobra, kłótniwa i brzydka. Nie pozwala mi chodzić z chłopcem i modnie się ubierać. Mnie zaś to wszystko krępuje i mi się zdaje, że starsi nie rozumieją moich przeżyć, a religia jest po to tylko, żeby człowieka

krępować. Przecież mogę być dobrą i niekoniecznie chodzić do Kościoła.

4. W praktykach zupełnie się opuściłam, gdyż mam trudności i nie chcę się zmuszać.
5. Trudno odpowiedzieć, teraz jestem zupełnie obojętną.
6. Najbardziej interesuje mnie życie piękne i pełne miłości. I jak zdobyć w życiu powodzenie.

18 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętny?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Mam wątpliwości co do obrzędów religijnych, które trudno jest wypełniać, a sama treść ich jest wraz z upływem lat zbyt przestarzała i nieciekawa.
2. Tak.
3. Tak. Mam wielką pretensję do swoich rodziców, że mi utrudniają życie. Przecież jestem dorosłym, a oni traktują mnie jak dziecko. Każą chodzić do Kościoła i modlić się, a gdy spytałem ojca czy umie udowodnić, że Bóg istnieje, wtedy podał mi bardzo śmieszny dowód i strasznie się

- obraził. Powiedział, że jestem za smarkaty. Ojciec wierzy, ale jest naiwny. Ja takim nie chcę być, dlatego nie wierzę.
4. Przestałem również praktykować.
  5. Nie wierzę z przyczyn podanych wyżej.
  6. Interesuje mnie najbardziej przyszłość ludzkości i nowoczesne odkrycia. Prawdami religijnymi nie interesuję się.

18 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przezwyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałabym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Tak. Trudną do zrozumienia dla mnie jest tajemnica Trójcy św., jej pochodzenie, następnie obecność w komunii św. P. Jezusa, jak o tym się przekonać, mniej niezrozumiały jest fakt stworzenia świata, ale też trudno mi sobie wszystko wyobrazić i wieczność Boga.
2. Tak.
3. Już dawno właściwie załamałam się religijnie. Ale dlaczego mam postępować inaczej, niż całe moje otoczenie. Kiedyś byłam dobrą uczennicą, lubiłam religię i księdza. Dziś to mnie nie imponuje. Przecież rodzice też nie wierzą. W szko-

le owszem jest religia ale traktuję ją marginesowo. Dziś pociąga mnie i moje koleżanki co innego. Chcę być zawsze piękną i kochaną. Na sprawy religijne nie mam czasu i zainteresowania.

4. Modlitwy nie praktykuję, mszę św. bardzo rzadko, do spowiedzi chodzę raz albo w ogóle nie chodzę (piszę w skali rocznej), nie chodzę do spowiedzi z braku odwagi, po prostu się boję. W tym stanie tkwię drugi rok. Do Kościoła nie chodzę z lenistwa i z braku zainteresowania się religijnymi praktykami i wiarą.
5. Wierzę chyba bardzo słabo.
6. Interesują mnie najbardziej chłopcy i moda oraz miłość. Chciałabym poznać prawdę pochodzenia człowieka na ziemi. Czy dusza ludzka jest nieśmiertelna.

19 lat — chłopiec

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
3. Czy przechodziłem załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przewyciężyłem?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętny i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałbym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Kiedyś miałem poważne wątpliwości, obecnie już nie mam.
2. Nie.

3. Przechodziłem załamanie religijne nawet rok temu z powodu, że bardzo kochałem dziewczynkę, dla której bym wszystko zrobił. Później zawiodłem się, i przekonałem, że nawet miłość nie jest wszystkim.
4. Nie jestem gorliwy, ale wymienione praktyki spełniam regularnie.
5. Wiara moja jest teraz zgruntowana. Wierzę tak średnio.
6. W życiu najbardziej interesuje mnie rozwój techniki, z prawd religijnych etyczne postępowanie człowieka.

19 lat — dziewczynka

Pytania

1. Czy mam wątpliwości religijne i jakiej treści?
2. Czy trwam nadal w wątpliwościach, albo w jaki sposób je przewyciężyłam?
3. Czy przechodziłam załamanie religijne, z jakiej przyczyny, czy trwam w tym stanie, albo w jaki sposób je przewyciężyłam?
4. Czy praktykuję: modlitwę, mszę św., spowiedź, kazanie, rekolekcje, lekcje religii, jeśli nie to dlaczego?
5. Czy wierzę mocno, podobnie jak w dzieciństwie, słabo, albo jestem obojętna i dlaczego?
6. Co mnie najbardziej interesuje z życia, z prawd religijnych i którą chciałabym lepiej poznać?

Odpowiedzi

1. Nie. — Kiedyś tak.
2. Nie.
3. Przechodziłam pewne załamanie religijne z powodu własnych słabości, a częściowo wskutek otoczenia. Przewyciężyłam przez słuchanie nauk i spowiedzi.
4. Po przewyciężeniu wątpliwości i załamania obecnie jestem

praktykującą. Staram się spełniać możliwie dobrze wszystkie praktyki religijne.

5. Moja wiara jest innego rodzaju niż w dzieciństwie — bardziej rozumna i stała.
6. W życiu najbardziej interesuje mnie architektura. Z prawd religijnych chciałabym głębiej poznać wszystkie problemy religijne, które powodują wątpliwości i trudności nawet u katolików praktykujących.

R é s u m é

RECHERCHES SUR LA CRISE RELIGIEUSE DE LA JEUNESSE CONTEMPORAINE

A l'aide de recherches poursuivies par une méthode d'enquête l'étude présente essaie de définir le caractère de la crise religieuse de la jeunesse contemporaine.

L'enquête sur la crise religieuse a été présentée aux élèves de 13 à 19 ans des écoles de Varsovie — lycées et écoles techniques secondaires.

Elle se compose de six questions: 1) Eprouvez-vous des doutes religieux et de quelle nature? 2) Ces doutes persistent-ils, si non comment les avez-vous surmonté? 3) Avez-vous traversé une crise religieuse, quelle en a été la cause, la crise dure-t-elle, si non — comment l'avez-vous surmontée? 4) Etes-vous pratiquant (prières, messes, confession, sermons, retraites, catéchisme) ou quelles sont les raisons de votre refus? 5) Votre foi est-elle ardente (comme au temps de votre enfance) ou plutôt tiède, si vous êtes indifférent, quelles en sont les raisons? 6) Laquelle des vérités de la foi vous semble la plus digne d'intérêt, laquelle aimeriez-vous connaître?

Plus de 400 réponses ont été recueillies. L'analyse de cette documentation permet d'établir cinq causes principales de la crise religieuse chez la jeunesse d'aujourd'hui, notamment: a) crise sexuelle, b) puberté et ressentiments psychiques divers, c) révolte contre l'autorité établie, d) égocentrisme, e) influences du milieu.

L'essence de la crise religieuse de la jeunesse est très complexe et très étendue. Son étude détaillée permet une affirmation synthé-

tique. La crise religieuse de la puberté constitue un phénomène universel et inévitable, un genre de maladie infantile que chaque individu doit subir. Le phénomène est moins dangereux lorsqu'il se manifeste à l'âge exacte de la puberté. Une jeune fille de 18 ans, élève de XI-e, (dernière année d'études dans les lycées polonais) écrit: „Probablement beaucoup de personnes traversent des crises religieuses dont les raisons sont différentes, souvent futiles et insignifiantes. Après un certain temps la crise est surmontée sans laisser de traces et la vie reprend son cours”.

L'analyse de l'enquête a démontré que sur 435 participants originaires de milieux croyants ou indifférents, 400 ont éprouvé à l'âge de 14 à 15 ans certains doutes en matière de religion, tandis qu'à l'âge de 16, 17 ou 18 ans les mêmes ont traversé une période d'indifférence complète ou de crise religieuse. A l'âge de 19 ans 92% de cette jeunesse a retrouvé la paix et elle est revenue à Dieu. L'âge de ce processus varie énormément. Il faut donc admettre qu'il n'est pas possible d'établir les dates limites exactes de l'évolution de la vie et de la crise religieuse de la jeunesse.